

ПРАВОВА ПРИРОДА ВІДНОСИН У СФЕРІ ІННОВАЦІЙ

*Л. М. Долгополова,
співробітник науково-
дослідного сектору
Національної юридичної
академії України імені
Ярослава Мудрого*

Необхідність системних і комплексних економічних перебудов в Україні поставили перед юридичною наукою питання, які раніше або не існували, або вирішувалися у дещо іншому ракурсі. Саме у цьому плані нагальним є вирішення питання юридичної природи відносин, що складаються в процесі здійснення інноваційної діяльності.

З'ясування природи, місця в правовій системі певного виду суспільних відносин зумовлює поширення на них загальних положень (принципів, методів та ін.) відповідної галузі права. Окрім того, допомагає обґрунтувати необхідність ефективного законодавчого регулювання відповідних відносин шляхом скорочення невиправданої кількості нормативно-правових актів.

Проблематика правової природи інноваційних відносин частково досліджувалася. Проте слід відмітити, що зміст і обсяг робіт, які стосуються методологічних основ інновацій, мають економічне спрямування [1].

Своєю чергою, аналіз правових аспектів має обмежений характер, зокрема, дослідження проблем правового забезпечення відносин, пов'язаних з отриманням науково-технічних знань з їх наступною практичною реалізацією, провадилися такими вченими, як Ч. Н. Азімовим, Е. І. Маміофою, К. П. Победоносцевим та ін. Питання правової природи інноваційних відносин досліджувалися такими науковцями, як І. В. Спасибо-Фатеевою, М. В. Волинкіною, Ю. Є. Атамановою, О. Е. Сімсоном та ін.

Цілком обґрунтованою вбачається необхідність дослідити, по-перше, правову основу інноваційних відносин, акцентуючи увагу на їх комплексному характері, по-друге, проаналізувати галузеву належність законодавства в сфері інноваційної діяльності, по-третє, дослідити підстави виникнення інноваційних відносин крізь призму фактичного складу, який може містити юридичні факти, пов'язані з виникненням об'єктів інтелектуальної власності, договори і публічні акти.

1. Правова природа інноваційних відносин. Серед вчених відсутня єдина точка зору щодо визначення правової природи інноваційних відносин. Умовно можливо виділити два підходи. Представники першого вказують на змішану природу інноваційних правовідносин, що переважно отримують господарсько-правовий характер, який пояснюється господарською сферою їх існування [2, 126]. Представники другого, акцентуючи увагу на комплексному характері інноваційних правовід-

носин, зазначають, що «основу правовідносин у сфері інноваційної діяльності становлять вільні і цілеспрямовані дії учасників ринку, які безумовно підпадають під дію цивільно-правових норм» [3, 13].

У контексті наведених позицій і буде здійснюватися аналіз правової природи відносин у сфері інновацій, крізь призму об'єктів інноваційних відносин та підстав їх виникнення.

Перш за все, варто відзначити, що основною категорією (або об'єктом) інноваційних відносин є інтелектуальна творча діяльність людини. Інноваційний процес як послідовний перехід від ідеї винаходу до його безпосереднього створення і комерціалізації, характеризується наявністю відносин, що виникають між їх учасниками як при проведенні самих наукових та науково-технологічних досліджень різних видів, так і в процесі отримання на їх основі певних результатів.

Зрозуміло, що для такого процесу є характерним виникнення відносин не тільки у сфері економіки, обліку та управління інноваціями, але і в сфері правового регулювання інноваційних відносин. Розглядаючи юридичну складову інноваційного процесу, зауважимо, що відносини, які виникають при його здійсненні, у переважній більшості випадків перебувають у площині **цивільно-правового регулювання**. Особливо це стосується об'єктів інтелектуальної власності. Як зазначає Н. С. Кузнецова, інноваційні правовідносини, з точки зору їх належності, є різногалузевими, оскільки в них присутня публічна складова, яка визначається активною участю держави та її органів. А також приватноправова складова, яка забезпечується участю творця – індивіда або відповідних колективних утворень. Крім того, інноваційний продукт, як результат творчої діяльності, є об'єктом регулювання інституту права інтелектуальної власності, перш за все, з точки зору закріплення виключних прав за творцями. Оборот відповідних об'єктів здійснюється в межах загального цивільного обороту на підставі ліцензійних договорів, договорів про передання науково-технічної продукції та інших цивільно-правових договорів. Захист прав учасників інноваційних відносин також здійснюється у формах і способах, передбачених цивільним законодавством [4, 56].

2. Інноваційне законодавство (право). Між тим, зміни економічного характеру зумовлюють виникнення глибинних процесів, які змінюють змістовність права, оновлення законодавства і появу його нових комплексних масивів, які не

підпадають у традиційний поділ права на галузі. Мова йде про появу таких законодавчих сегментів, які не отримали власного предмету і методу регулювання, і тому не можуть вважатися галузями права. Відповідні сегменти виникають в умовах розвитку промисловості, енергетики, сфери послуг, що потребує застосування різноманітних засобів організаційного зв'язку. Така еволюція тягне за собою специфічні правові засоби організації діяльності людей. Тому в юридичній науці та практиці поряд із диференціацією правових норм на галузі і інститути права складаються такі масиви правових норм як морське, гірниче, лісове, інформаційне право тощо. Поява відповідних правових норм – показник розвитку законодавства, його розповсюдження і впливу на нові сфери суспільних відносин. Призначення таких комплексних, профілюючих за призначенням норм покликано забезпечувати якісне доповнення, а не протиріччя із існуючою галузевою диференціацією, адже вихідним матеріалом для їх формування є правові режими профілюючих галузей права [5, 43].

Зауважимо, що у більшості європейських держав дискусії щодо галузевої побудови системи права практично відсутні. Групування правових норм опосередковується їх доцільністю з практичної точки зору, чим обґрунтовується існування галузей законодавства [6, 63].

Водночас, на нашу думку, вирішення питання про місце інноваційних відносин в правовій системі України залишається важливим, адже сьогодні українська правова наука не відмовляється від поділу права та законодавства на галузі. Втім, необхідно вказати й на те, що слід керуватися загальнотеоретичними критеріями розмежування галузей права і галузей законодавства. Традиційним у доктрині є поділ права на галузі, інститути та інші структурні елементи за предметом і методом правового регулювання, що одночасно служить підставою диференціації права і системи законодавства [7, 238].

Не вдаючись до дискусій на рівні теорії права, зазначимо, що найбільш прийнятною, виходячи з реалій сьогодення, видається позиція, відповідно до якої сукупність різних елементів правової матерії становить відповідну галузь законодавства. Виходячи з цієї позиції, існує три групи правовідносин – управлінські, майнові, відносини з охорони суспільного порядку, які перетинаються в різних сферах суспільного життя. Ці сфери збігаються з предметом галузей законодавства. Причому, як зазначає Р.З. Лівшиц, – методів, як специфічних засобів і способів впливу на відпо-

відні відносини, лише два – диспозитивний та імперативний. Однак превалює завжди один з них [8, 121].

Зазначимо, що для суспільних відносин, які потребують комплексного врегулювання, предмет має первісне значення по відношенню до методу. Відповідний висновок ґрунтується на тому, що у зв'язку з ускладненням суспільних відносин чітко визначити галузеву належність, а значить, і обрати відповідний режим правового регулювання, неможливо, адже в такому разі ні предмет, ні метод правового регулювання не можуть слугувати однозначними критеріями галузевого відмежування. Як вказує Р. З. Лівшиц, при визначенні правової природи відповідних комплексних суспільних відносин, необхідно керуватися саме змістом відносин, який і визначатиме адекватний метод правового регулювання, тоді комплексні галузі можуть мати місце тільки на рівні законодавства, а не права [8, 118].

Саме тому наявність норм цивільного, трудового, адміністративного, фінансового законодавства, які покликані зміцнити загальне регулювання впливу у галузі виробництва наукоємної продукції і її реалізації, дає підставу для існування самостійної *галузі законодавства про інновації*.

На наш погляд, відокремлювати інноваційні правовідносини поряд з такими усталеними їх видами, як абсолютні та відносні, речові та зобов'язальні, майнові та немайнові, немає достатніх теоретичних підстав. Адже складність їх структури, що характеризується наявністю широкого кола відносин, які виникають з моменту запровадження ідеї до моменту комерціалізації відповідного результату, зумовлює недоцільність застосування до них традиційних критеріїв класифікації правовідносин. Невірним вбачається і уявлення про інноваційні правовідносини як виключно господарсько-правові. Не може сприяти ефективному правовому регулюванню інновацій їх поділ на організаційно-господарські, внутрішньо-господарські та господарсько-виробничі. Для побудови сучасної інноваційної системи такий підхід бачиться застарілим. Таким чином, для регламентації відносин, які виникають при здійсненні інноваційної діяльності, має бути запроваджено комплексний підхід правового регулювання, який неможливо зосередити в межах однієї галузі права

3. Підстави виникнення інноваційних відносин. Специфіка інноваційних відносин характеризує підставу їх виникнення. Виділення основних етапів інноваційного процесу зумовлює ви-

окремлення двох основних груп інноваційних відносин: винахідницькі та впроваджувальні. Ознаками відповідних груп відносин є взаємообумовленість, умовний характер поділу, істотна цивільно-правова складова цих груп. Так, чітку межу між двома видами відносин провести складно, оскільки створення інновацій, як правило, не є самоціллю, а спрямовується на її впровадження та комерціалізацію.

Підстави виникнення цивільних правовідносин регламентуються ст. 11 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК), передбачає виникнення цивільних прав і обов'язків із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Наведена норма ЦК передбачає підстави виникнення цивільних прав і обов'язків, серед яких самостійним різновидом юридичних фактів є створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності. Постає цілком логічне питання – чи можна віднести до зазначених підстав такі результати інтелектуальної діяльності, які не є об'єктами правової охорони¹? На нашу думку, при віднесенні результатів інтелектуальної, творчої діяльності до цієї групи юридичних вчинків слід обумовити, що їх може бути два види: результати інтелектуальної діяльності, які породили створення об'єктів інтелектуальної власності, та результати інтелектуальної, творчої діяльності, які зумовили створення інших об'єктів, що користуються правовою охороною. Відповідний підхід дозволить віднести до цього виду ті об'єкти, створення яких хоча і не породило відносин інтелектуальної власності, втім стало підставою виникнення інноваційних відносин. Зазначимо, що при характеристиці створення результатів інтелектуальної, творчої діяльності як юридичних фактів безпідставно обмежуватись лише буквальним змістом ст.11 ЦК. Адже вони здатні породжувати не тільки суто цивільні відносини, зокрема відносини інтелектуальної власності, інноваційні, інформаційні, а й відносини іншої галузевої належності, наприклад, трудові відносини. Однак, оскільки створення результатів інтелектуальної діяльності є юридичним фактом приватного права, то і породжувані ним відносини також слід відносити до приватноправових.

¹ Як відомо, результати творчої діяльності можуть бути об'єктами правової охорони або не бути (так, результатам інтелектуальної (творчої) діяльності правова охорона надається залежно від ступеня відповідності критеріям, які передбачені діючим законодавством України в сфері інтелектуальної власності).

У багатьох випадках створення результатів інтелектуальної діяльності має характер не одиничного юридичного факту, а юридичного (фактичного) складу.

Причому його елементами можуть бути різні юридичні факти. Крім того, враховуючи ту обставину, що інноваційна діяльність пов'язується з обігом об'єктів інтелектуальної власності, необхідною є наявність відповідного юридичного факту – створення об'єкта інтелектуальної власності, придбання відповідних виключних прав на такий об'єкт за договором, в інший спосіб тощо. На першому етапі динаміки інноваційних відносин вони функціонують як цивільно-правові відносини, набуваючи форми договірних. Однак значною є роль публічно-правових чинників у розвитку і побудові інноваційної системи. Тому до фактичного складу – підстави виникнення інноваційних відносин входять і публічні акти, зокрема рішення та дії органів державної влади та місцевого самоврядування. Таким чином, для виникнення інноваційних правовідносин фактичний склад може містити юридичні факти, пов'язані з виникненням об'єктів інтелектуальної власності, договори і публічні акти. Договори можуть опосередковувати різні аспекти динаміки інноваційних

відносин: як створення об'єктів і передачу об'єктів, у тому числі і технологій, так і упорядкування діяльності учасників інноваційних правовідносин. Підставами виникнення договірних відносин можуть бути і рішення органів публічної влади, наприклад, про надання фінансової підтримки суб'єктам інноваційної діяльності (ст. 17 Закону України «Про інноваційну діяльність»). Звичайно, наведений перелік елементів фактичного складу є найбільш простим, підстави виникнення інноваційних відносин можуть бути ускладнені, виходячи з їх суб'єктного складу, виду інновацій та інших чинників.

Наведене дає підставу констатувати, що інноваційне законодавство охоплює як приватні, так і публічні відносини. Відповідний висновок є цілком закономірним, оскільки законодавство завжди будується відповідно до практичних інтересів, ураховуючи об'єктивний зв'язок, що існує навіть між різнорідними суспільними відносинами. Проте необхідно додати, що публічно-правова система для функціонування і стабільного існування інноваційної діяльності сьогодні має домінуюче значення. В той час коли повинна бути допоміжною і будуватися на основі приватноправової системи [9, 141].

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Логвинов В. П., Кулагин А. С. Повышение инновационной эффективности экономики России. – М., 1994.
2. Атаманова Ю. Теоретичні проблеми становлення інноваційного права України. – Монографія. – Х., 2006. – С.126.
3. Волынкина М. Гражданско-правовая форма инновационной деятельности: Автореф. дис... доктора. юр. наук: 12.00.03. – М., 2007. – С.13.
4. Кузнєцова Н. С. Цивільно-правові засоби забезпечення інновацій в сучасному законодавстві України // Інноваційний розвиток України: наукове, економічне та правове забезпечення: Тези доп. Всеукр. наук.–практ. конф. 27–28 жовтня 2006 р. / Упоряд.: О. В. Петришин, М. О. Кизим. – Х., 2007. – С. 56–58.
5. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М., 2001. – С.63.
6. Лившиц Р. З. Теория права: Учебник. – М.,1994. – С. 119–120.
7. Общая теория государства и права. Академический курс: В 2 т. – Т. 2: Теория права / Под ред. М. Н. Марченко. – М.,1998. – С.238
8. Лившиц Р. З. Теория права: Учебник. – М.,1998. – С. 129–130.
9. Спасько-Фатеева І. В. Венчурний капітал, венчурні компанії як основа перетворення інноваційного середовища в Україні // Вісник академії правових наук. – 2006. – № 2. – С. 141–148.